

УДК 159.923:343.9:340.63]-055.2

О. В. РАДЗЕВІЛОВА

СОЦІАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖІНОК, ЯКІ ВЧИНИЛИ НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ ТА ПРОЙШЛИ СУДОВУ ЕКСПЕРТИЗУ

Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, Київ

Подано результати аналізу соціально-психологічних та кримінологічних характеристик жінок, які вчинили насильницькі злочини та пройшли судово-психіатричну або комплексну судову психолого-психіатричну експертизу в період 2010–2016 рр. Виявлено різницю в соціально-психологічних характеристиках злочинниць залежно від спрямованості протиправних посягань. Жінки-злочинниці мали невисокий загальноосвітній рівень, педагогічну занедбаність. В їх анамнезі відзначалися неблагополучні умови виховання та девіантні форми поведінки. Цій категорії жінок притаманні риси, що характеризують демонстративний, гіпертимний та збудливий типи акцентуації характеру.

Ключові слова: жіноча злочинність, насильницькі злочини, судова експертиза, кримінологічна характеристика злочинниць, соціально-психологічні характеристики.

Сьогодні рівень жіночої злочинності є вельми актуальним, тому й зберігається інтерес до цієї категорії жінок. Незважаючи на наявність специфічних злочинів, які найбільш властиві жінкам, наразі спостерігається збільшення обсягу насильницьких злочинів [1–3]. Це свідчить про те, що структура злочинів, які скоюють жінки, змінюється. Якщо раніше вважалося, що жінки здебільшого вчиняють злочини під впливом емоцій, то наразі вони набагато частіше здійснюють сплановані, продумані та тяжкі злочини [4]. Звертає на себе увагу й те, що для жіночої злочинності характерний високий рівень латентності [5, 6].

Поведінка жінок, які вчиняють суспільно небезпечні дії (СНД), характеризується особливою зухвалістю і жорстокістю, що йде у розріз із традиційним розумінням гендерних відмінностей. Зростання СНД, скоєних жінками, несе загрозу гуманітарній сфері життя, ставить під сумнів базові інститути та етичні цінності сучасного суспільства [7].

Вивчення таких злочинів набуває особливого значення через взаємну детермінованість жіночої насильницької злочинності та низки негативних явищ, а саме — девальвації моралі, економічної кризи, трансформації політичної системи і правових інститутів, переоцінки цінностей та ідеалів [8–10]. При цьому для розуміння природи злочинів, які вчиняють жінки, важливим є виокремлення емоційних злочинів від корисливих. Головними причинами загибелі жертв жіночого насилля у сім'ї виступають агресивна поведінка щодо жінок, алкоголізація, а також їх характерологічні особливості, наприклад експлозивність та імпульсивність [11, 12]. Для повного та всебічного аналізу феномену жіночої злочинності важливою є оцінка психологічної складової агресивної поведінки жінок, у тому числі й у рамках проведення експертної діяльності.

Різним аспектам жіночої злочинності присвячено багато досліджень із певних спеціальностей, у тому числі й у розрізі кримінології, юридичної

психології, судової психіатрії. Більшою мірою дослідження стосуються жінок, які вчинили тяжкі злочини, але існують також більш вузько спрямовані роботи, наприклад, присвячені питанню їх рецидивності. Проте усі вони проведені на конкретизованому матеріалі та не торкаються проблеми вчинення насильницьких дій, спрямованих на життя та здоров'я особи, у порівняльному аспекті.

Мета нашого дослідження — проаналізувати деякі елементи суб'єктивного злочину та соціально-психологічні властивості жінок, які вчинили СНД та проходили судово-психіатричну або комплексну судову психолого-психіатричну експертизу.

Аналіз базується на основі вивчення 169 випадків судово-психіатричних та комплексних судових психолого-психіатричних експертиз (за період 2010–2016 рр.) жінок, які притягувались до кримінальної відповідальності за статтями Кримінального кодексу України (ККУ), що містять безпосередній або додатковий об'єкт злочинного посягання — життя та здоров'я особи. Вибірку було розподілено на дві групи залежно від об'єкта злочинного посягання. До першої групи (А) увійшли 133 жінки, які притягувались до відповідальності за злочини, які мали безпосередній об'єкт посягання — життя та здоров'я особи (ст. 115, 117, 118, 121, 122, 127 ККУ). До другої групи (Б) було віднесено 36 випадків, у яких жінок притягували до відповідальності за злочини, що мали безпосередній додатковий об'єкт посягання — життя та здоров'я особи (ст. 152, 156, 186, 187, 296 ККУ).

Під час психологічного обстеження використовувались стандартні методики дослідження когнітивної та особистісної сфер підекспертних (психологічний анамнез, визначення психологічних особливостей пам'яті (тест зорової та слухової, короткочасної, оперативної пам'яті, запам'ятовування чисел, образів тощо), встановлення рівня та перебігу процесів мислення (класифікація, виключення, виділення суттєвих ознак, утворення простих та складних аналогій, пояснення метафор, прислів'їв, визначення закономірностей тощо), опитувальник для визначення акцентуації характеру К. Леонгарда — Г. Шмишека). Було використано також спеціальні методики у сфері судово-експертної діяльності: судово-психологічне дослідження у кримінальних справах та експертну оцінку афективних реакцій та особливих емоційних станів, що містяться у Реєстрі методик проведення судових експертиз. Експертне дослідження ґрунтувалось на всебічному дослідженні матеріалів кримінального провадження, результатах психіатричного огляду та психологічного обстеження із подальшим співставленням та аналізом отриманих даних.

У результаті аналізу встановлено, що в групі А у 16 випадках експертні комісії лікарів — су-

дово-психіатричних експертів виносили рішення щодо неможливості підекспертних усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на період правопорушення, у 3 випадках — щодо неповної такої здатності жінок у зв'язку з їх психічним розладом. У групі Б у 2 випадках було винесено рішення про неможливість підекспертних усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними на період СНД; в 1 випадку — щодо неповної такої здатності правопорушниці у зв'язку із встановленим у неї психічним розладом. Подібні випадки виключалися з дослідження та не використовувались у подальшій обробці та аналізі.

Отже, з 169 обстежених у 147 випадках лікарів — судово-психіатричних експертів дійшло висновку про повну здатність жінок розуміти значення своїх дій та керувати ними на період СНД. При цьому лише в групі А судовими психологами-експертами у 3 випадках виносились рішення щодо суттєвого впливу емоційного стану на поведінку та свідомість жінок на період СНД.

Наймолодшій серед жінок групи А було 19 років, найстаршій — 70, у групі Б — 15 і 74 роки відповідно (таблиця).

Статистичний аналіз показав, що жінки, які вчинили СНД, здебільшого мали невисокий рівень освіти: у групі А — у 75,44 % випадків, у групі Б — 84,85 %, отримали вищу освіту 21,93 та 9,09 % жінок відповідно. В обох групах спостерігались поодинокі випадки, коли жінки закінчили спеціалізовану школу-інтернат для дітей, позбавлених батьківського піклування (у групі А — 1,75 %, у групі Б — 3,03 %).

Установлена різниця між групами за показниками, що характеризують «успішну соціальну адаптацію». З аналізу висновків судово-психіатричних експертів, складених у тому числі й з урахуванням опису та аналізу усіх матеріалів кримінального провадження, відомо, що епізоди асоціальної (девіантної) поведінки в анамнезі обстежених були притаманні такій категорії осіб (у групі Б — 75,76 % жінок, у групі А — 50,7 %). Поряд із цим попередні притягнення до кримінальної відповідальності були в групі А лише у 17,54 % випадків, а в групі Б — у 33,33 %.

Відзначено, що у групі Б переважали жінки (63,64 %), які під час безпосередньої бесіди розповідали про складні, неблагополучні умови виховання в дитинстві (наприклад, у сім'ї, де батьки зловживали психоактивними речовинами, алкоголем). Частка таких випадків у групі А — 24,56 %.

Жінки, які вчинили СНД безпосередньо проти життя та здоров'я особи, у більшості випадків мали постійне місце роботи на період злочину (у групі А — 35,09 %, у групі Б — 9,09 %). Натомість спостерігався високий показник (42,42 %) жінок

Розподіл обстежених жінок за віком

Вік, роки	Група А		Група Б		Разом	
	n	%	n	%	n	%
До 18	0	0	7	21,2	7	4,8
18–29	36	31,5	13	39,4	49	33,4
29–40	24	21,1	5	15,2	29	19,7
40–49	37	32,4	7	21,2	44	30,0
50–59	13	11,5	0	0	13	8,7
Понад 60	4	3,5	1	3,0	5	3,4
Разом	114	100	33	100	147	100

у групі Б, які не мали постійного місця роботи та/або часто змінювали його (у групі А — 31,58%). Обстежені у групі Б, які не були працевлаштовані, становили більшу частину випадків (45,45%), у групі А таких було 26,32%.

Під час аналізу соціально-демографічних параметрів було встановлено відмінності за параметром «сімейний стан». Так, у групі А переважали заміжні особи — 61,4%, тобто на період СНД вони перебували в офіційному шлюбі або проживали зі співмешканцем. Серед осіб цієї групи були незаміжні — 14,91%, розлучені — 22,81%, вдови — 0,88%. У групі Б, навпаки, 54,55% становили незаміжні жінки, а заміжні — 27,27%, розлучені — 15,5%, вдови — 3,03%.

При аналізі особливостей правопорушення встановлено, що в групі А найчастіше (90,35% випадків) злочини вчинялись проти раніше знайомих осіб. Так, у 56,14% випадків потерпілі в насильницьких злочинах (група А) мали родинні зв'язки з жінками, у 35,96% — це були особи з близького оточення (друзі, сусіди тощо) та лише в 9,65% — потерпілі та правопорушниця були раніше незнайомі або познайомились у день вчинення СНД (вони перебували в одній компанії та вживали разом алкогольні напої в день СНД).

У групі Б частка незнайомих осіб — потерпілих становила 81,82%, серед раніше знайомих виокремлювались особи з близького оточення — 15,15%, наглядно знайомі — 3,03%. Потерпілі за такими категоріями злочинів у жодному випадку не мали родинних зв'язків із підекспертними.

Частіше злочини проти життя та здоров'я особи вчинялись жінками у стані сп'яніння (6 (9,30%)), а інші види насильницьких злочинів — поза цим станом (60,61%).

У групі Б спостерігалися більш різноманітні мотиви вчинення злочинів, перше місце з яких займає користь — 60,61% випадків; розважальна мотивація злочинної діяльності відзначалась у 18,18% жінок та в 21,21% спостережень злочини вчинялись на ґрунті негативного ставлення

до потерпілого, в поодиноких випадках (3,03%) спостерігались егоїстичні мотиви.

У групі А переважали (45,61% випадків) емоційно обумовлені мотиви, сформовані на фоні тривалих неприязних стосунків із потерпілим, з них у 14,04% жінок такі конфліктні ситуації були звичними, бійки завжди вчинялись на фоні сумісного вживання спиртних напоїв; у 5,26% випадків агресором у стосунках виступала сама підекспертна, в 24,56% — потерпілий, у 15,79% спостережень склалися напружені відносини. У 49,12% випадків злочини вчинялись через раптово виниклі неприязні відносини (переважно на фоні сп'яніння). В поодиноких випадках відзначались егоїстичні та корисливі мотиви.

За результатами проведеного психологічного обстеження було встановлено, що переважна більшість жінок, які вчинили насильницькі злочини, мали ознаки педагогічної занедбаності (50% — у групі А, 72,73% — у групі Б).

При психологічному дослідженні особливостей динаміки та перебігу когнітивних процесів у підекспертних, зокрема особливостей мислення, було виявлено поодинокі порушення по типу викривлення та зниження рівня абстрагування.

Здебільшого (у групі А — 70,18%, у групі Б — 42,42% випадків) до особливостей перебігу розумової діяльності жінок слід віднести характерний посередній рівень абстрагування (переважання узагальнення з опорою на функціональні ознаки предметів та явищ). Проте в групі Б був великий показник осіб із встановленим невисоким рівнем розумової діяльності (54,54 та 21,93% відповідно). Уповільнений темп мислення відзначено у 13,16% жінок групи А, у 15,15% — групи Б.

За результатами опитувальника Леонгарда — Шмишека в 64,4% випадків жінки виявляли акцентуації характеру, причому переважали їх поєднання. Найбільш поширеними були демонстративний, гіпертимний, емотивний типи. Демонстративний тип характеризувався підвищеним рівнем потреби у соціальній увазі, здатністю активно пристосовуватись до соціальних ситуацій. Для таких жінок характерні: егоцентричність, бажання бути у центрі уваги, підвищена схильність до витіснення, активні форми самозахисту у складних ситуаціях. У конфліктах особи такого типу частіше виступали активною стороною, самі провокували їх для привернення уваги. Для гіпертимного типу визначальна характеристика включала жагу діяльності, енергійність, експресивність, жвавість, ініціативність. Разом із тим ці риси могли поєднуватись з легковажністю, підвищеною дратівливістю, відсутністю самоконтролю і поверхневим ставленням до життєвих проблем та перспектив. Зазвичай такі особи рідко самі ініціюють конфлікти, але

бурхливо реагують на зауваження. Емотивному типу притаманні емоційність, глибокі переживання тонких почуттів. Найбільш виражена риса — співпереживання іншим людям, чуйність, вразливість, сльозливість. Будь-які життєві події такі люди сприймають серйозніше, ніж інші люди. Особи такого типу рідко вступають у конфлікти, образи носять у собі, не схильні до зовнішнього відреагування у конфліктах.

Однак у результаті зіставлення отриманих результатів використаного опитувальника та узагальнених характеризуючих даних у матеріалах провадження було встановлено, що самоописові характеристики досить часто не відповідали наявним у справі характеристикам підекспертних.

Узагальнюючі дані психологічного дослідження та характеризуючих матеріалів дали змогу визначити, що найпоширенішими для жінок були риси, які загалом обумовлюють збудливий, демонстративний та гіпертимний типи. До того ж збудливий тип характеризувався низьким порогом розвитку афективних реакцій, дратівливістю, запальністю, імпульсивністю та труднощами самоконтролю. Емоційне збудження охоплювало таких осіб, швидко і легко досягаючи максимального рівня. У періоді збудження виявлялися дратівливість, запальність, поганий самоконтроль. Особи такого типу можуть бути ініціаторами конфліктів, активно провокуючою стороною, виявляти схильність до сварок. Таким чином, під час використання методики Леонгарда — Шмишека деякі жінки підкреслювали у себе наявність рис, що характеризують емотивний тип акцентуації (наявність високої емоційної чутливості, пасивність та неохильність до конфліктів, чутливість, підвищену здатність до співчуття тощо).

Отже, жінки, які вчинили насильницькі злочини та проходили судово-психіатричну та комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, у переважній більшості випадків притягувались до кримінальної відповідальності за статтями ККУ, що мають безпосереднім об'єктом посягання життя та здоров'я особи. Проте необхідно брати до уваги, що у дослідженні проаналізовано дані жінок, які проходили експертизу у період 2010–2016 рр., досліджувана вибірка не охоплює усі випадки вчинення жінками насильницьких злочинів. За висновками судово-психіатричних експертів переважна більшість жінок визнавалась такими, що могли усвідомлювати значення своїх дій та могли керувати ними на період, до якого належало правопорушення. Злочини проти життя та здоров'я жінки найчастіше вчиняють проти осіб із їх найближчого соціального оточення на фоні довготривалих неприязних (конфліктних) стосунків із потерпілими.

Найчастіше вчинення агресивних злочинів серед жінок припадає на вікові періоди 18–29 та 40–49 років. Незважаючи на доволі зрілий вік, жінки, які вчинили СНД, здебільшого мали невисокий загальноосвітній рівень, що в подальшому під час психологічного дослідження відобразилося у результатах застосованих методик: у них визначено невисокі рівні перебігу розумової працездатності та абстрагування. Такі особливості мислення у поєднанні з педагогічною занедбаністю втілюються в оперуванні більш практичноспрямованими поняттями, труднощах у розв'язанні нетипових та більш складних розумових завдань, звуженні кола можливостей вирішення життєвих проблем та кризових ситуацій.

Переважна більшість жінок-злочинниць мала девіантні форми поведінки в анамнезі (найчастіше у підлітковому віці). Жінки, які вчиняли СНД із додатковим об'єктом посягання — життя та здоров'я особи, мали неблагополучні умови виховання в дитинстві, у подальшому не працювали та вели асоціальний спосіб життя, до речі, це є одними із факторів, що опосередковують корисливу та розважальну мотивацію злочинів. Жінки, які вчинили СНД проти життя та здоров'я особи, пізніше виявляли більш успішну соціальну адаптацію, тобто мали роботу, сім'ю, хоча частіше перебували у стані алкогольного сп'яніння на період СНД.

Жінкам, які вчинили насильницькі злочини, найбільш притаманні риси, характерні для збудливого, демонстративного та гіпертимного типів акцентуації характеру.

Звертає на себе увагу важливість вибору психодіагностичного інструментарію при проведенні експертизи, особливо того, що стосується самоописових методик. Так, суттєві відмінності від результатів опитувальника та наявних характеризуючих даних у матеріалах провадження траплялися в обох групах, що можна пояснити впливом захисної позиції жінок на етапі проходження експертизи та бажанням подати себе у вигідному світлі. Такі протиріччя мають значення при вивченні мотивації вчинення СНД, відмежуванні типового для особи стилю реагування у конфліктах та більш глибоких емоційних станів із метою розробки подальшої програми профілактики злочинів, попередження їх повторюваності.

Комплексне дослідження психологічних особливостей жінок, які вчинили насильницькі злочини, із співставленням характеристик вчинених ними правопорушень дає змогу визначити передумови формування насильницької поведінки жінок для створення алгоритму проведення психологічного дослідження в рамках експертної діяльності.

Список літератури

1. Чапурко Т. М. Преступность и особенности участия в ней женщин / Т. М. Чапурко, А. А. Лавриненко // Науч. журн. КубГАУ.— 2006.— № 24.— С. 1–6.
2. Ревенок О. А. Жінки, які вчинили злочини проти життя та здоров'я особи (питання судово-психологічної експертизи) / О. А. Ревенок, О. В. Радзевилова // Архів психіатрії.— 2013.— № 1.— С. 189.
3. Криминология: учеб.; под ред. В. Д. Малкова.— 2-е изд., перераб. и доп.— М.: Юстицинформ, 2006.— 524 с.
4. Прядкин А. Проблемы женской преступности в Украине / А. Прядкин // Вопросы государства и права Украины: матер. студ. науч. конф.; 9 апр. 2004 г., Харьков.— Харьков, 2004.— Вып. 23.— С. 38–40.
5. Кунц Е. В. Исторический поход к проблеме женской преступности / Е. В. Кунц // Вестн. ОГУ.— 2003.— № 6.— С. 57–59.
6. Федусик В. В. Характеристика видов женской преступности в Украине / В. В. Федусик // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.— Одеса, 2001.— Вип. 10/11.— С. 208–213.
7. Barber M. E. Evaluations of aggressive women: the effects of gender, socioeconomic status, and level of aggression / M. E. Barber, L. A. Foley, R. Jones // Violence Vict.— 1999.— Vol. 14, № 4.— P. 353–363.
8. Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та криминологічні проблеми): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук; спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Федусик; Одес. нац. юрид. академія.— Одеса, 2001.— 18 с.
9. Закалюк А. П. Концептуальне бачення сучасної криминологічної ситуації в Україні та шляхів актуалізації криминології в українському суспільстві / А. П. Закалюк // Право України.— 2009.— № 7.— С. 6–16.
10. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація / О. Л. Тимчук // Вісн. Запорізького нац. ун-ту. Юрид. науки.— 2012.— № 2.— С. 223–231.
11. Агеева Ю. Женская преступность: современное положение и причины / Ю. Агеева // Следователь.— 2001.— № 6.— С. 39–40.
12. Осипян Н. Б. К вопросу об особенностях женской преступности / Н. Б. Осипян // Психология и право.— 2011.— № 2.— С. 1–6.

СОЦИАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖЕНЩИН, КОТОРЫЕ СОВЕРШИЛИ
НАСИЛЬСТВЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ПРОШЛИ СУДЕБНУЮ ЭКСПЕРТИЗУ

А. В. РАДЗЕВИЛОВА

Представлены результаты анализа социально-психологических и криминологических характеристик женщин, которые совершили насильственные преступления и прошли судебно-психиатрическую или комплексную судебную психолого-психиатрическую экспертизу в период 2010–2016 гг. Выявлена разница в социально-психологических характеристиках преступниц в зависимости от направленности противоправных посягательств. Женщины-преступницы имели невысокий общеобразовательный уровень, педагогическую запущенность. В их анамнезе отмечались неблагоприятные условия воспитания и девиантные формы поведения. Этой категории женщин свойственны черты, характеризующие демонстративный, гипертимный и возбудимый типы акцентуаций характера.

Ключевые слова: женская преступность, насильственные преступления, судебная экспертиза, криминологическая характеристика преступниц, социально-психологические характеристики.

SOCIAL PERSONAL AND CRIMINOLOGICAL ATTRIBUTES OF WOMEN
WHO COMMITTED VIOLENT CRIMES AND UNDERWENT FORENSIC EXAMINATION

O. V. RADZEVILOVA

The article presents the results of analysis of the social personal and criminological attributes of women who committed violent crimes and subsequently underwent forensic psychiatric or complex forensic psychological and psychiatric examination within the period of 2010–2016. The difference between the social patterns of criminals depending on the direction of the unlawful demands was revealed. Female criminals had a low general educational level, were pedagogically neglected. They were raised in unfavorable conditions that lead to the deviant behavior. Excitable, demonstrative and hypertensive types of accentuations were more typical characteristics for the women who committed violent crimes.

Key words: female criminality, violent crimes, forensic examination, criminological characteristics, social personal attributes.

Надійшла 13.11.2017